DE LA UNIVERSITAR LA UMANIST

Declinul Evului Mediu

Sfârșitul Evului Mediu este o perioadă de transformare. Avântul demografic mai întâi se oprește, apoi descrește din cauza succesivelor răstimpuri de foamete și ciumă, aceasta din urmă fiind catastrofală în 1348; survin tot felul de perturbații în aprovizionarea economiei apusene cu metale prețioase, ceea ce dă naștere unei crize, unei adevărate înfometări de argint și aur ce devine tot mai acută din cauza interminabilelor războaie: Războiul de o Sută de Ani, Războiul celor Două Roze, războaiele iberice, războaiele italiene. Toate acestea precipită transformarea structurilor economice și sociale ale Occidentului. Evoluția rentei feudale într-o masivă formă monetară zdruncină și ea condițiile vieții sociale. Între victimele și beneficiarii acestei evoluții se produce o falie a cărei linie de demarcație se află în mediul urban: în vreme ce clasa meșteșugărească – aspru exploatată – manifestă în anumite locuri (Flandra, nordul Italiei, marile orașe) forme de proletarizare și ajunge la condițiile de viață ale țărănimii, straturile superioare ale burgheziei urbane – care își trage resursele de trai dintr-o activitate precapitalistă crescândă și totodată din veniturile funciare ce s-a priceput să și le asigure – se amestecă cu vechile clase dominante (nobilimea, clerul mânăstiresc și înaltul cler de mir) care de pe urma acestui fapt restabilesc în favoarea lor o situație ce părea

compromisă. În această restabilire, factorii politici joacă un rol precumpănitor. Puterea politică vine în ajutorul forțelor economice. Secole de-a rândul de aici încolo, ea va menține Vechiul Regim. Începe și se va înstăpâni pentru multă vreme „era Principelui". Slujindu-l pe acesta, devenind funcționarul sau curteanul lui, se vor obține bogăție, putere, prestigiu. Puternicii de odinioară, înțelegând schimbarea de mentalitate, se raliază tiraniilor și monarhiilor, iar oamenii noi se strecoară printre ei datorită favorurilor principilor.

În acest context, intelectualul Evului Mediu va dispărea. Un personaj nou va ocupa prim-planul scenei culturale: umanistul. Dar abia la finele Evului Mediu el va da o lovitură de moarte predecesorului său. În realitate, intelectualul medieval nu a fost propriu-zis asasinat, întrucât el însuși a consimțit la moartea și metamorfozarea lui. În fapt, prin renegările lor, marea majoritate a universitarilor pregătesc în cursul secolelor al XIV-lea și al XV-lea dispariția intelectualului medieval.

Evoluția averii universitarilor

Între apartenența lui la lumea muncii pe de o parte și, pe de altă parte, integrarea lui în grupurile sociale privilegiate, universitarul sfârșitului de Ev Mediu face o alegere definitivă: renunță treptat la calitatea lui de lucrător intelectual. Timp de secole, în Occident, categoria aceasta nu va mai exista. Sau, mai bine zis, nu vor putea fi intitulați astfel decât câțiva obscuri învățători ai școlilor comunale care nu vor deține un loc notabil în mișcarea intelectuală, chiar dacă unii dintre ei vor juca un oarecare rol în mișcările revoluționare, ca de pildă în Revolta Ciompilor de la Florența în 1378.

Fără îndoială că universitarii veacurilor al XIV-lea și al XV-lea nu renunță la veniturile pe care le pot obține de pe urma unei munci plătite. Ba chiar, în vremurile acelea de criză, se și agață cu înverșunare de micile lor profituri: cu

o lăcomie crescândă, ei reclamă de la studenții lor plata lecțiilor predate – fapt pe care Biserica nu l-a putut eradica definitiv; totodată, ei întăresc prescripțiile statutare care definesc ce și câte daruri datorează studenții profesorilor în momentul examenelor; iar pe de altă parte restrâng toate cheltuielile universitare ce s-ar face în detrimentul lor. Astfel, scade rapid, în baza statutelor, numărul studenților săraci îndreptățiți să primească gratuit învățământul și gradele universitare. La Padova de pildă, la începutul secolului al XV-lea, nu se va mai afla decât câte unul în fiecare facultate: o măsură pur simbolică menită să salvgardeze principiul apărat de Biserică. În fond, un echivalent al „dinarului lui Dumnezeu" pus deoparte pentru săraci din veniturile sale de marele negustor al acelor vremuri...

Dintr-odată, secătuiește și pătrunderea în universitate a studenților de condiție modestă care, în trecut, fuseseră fermentul facultăților. Acum și pe viitor nu mai ajung în universitate decât acei studenți pe care îi întreține vreun protector – în intenția de a-i face dependenți de el – sau cei care se mulțumesc a duce o viață de boem, cu ambiții intelectuale de ordin secundar – de felul unui Villon.

Evoluția raporturilor dintre profesori și studenți este ilustrată de o curioasă decizie a doctorilor în drept civil emisă de Universitatea din Padova. Este o anexă la statutele acesteia, datată 1400, care instituie o scară mobilă a drepturilor universitare percepute în beneficiul profesorilor, în vreme ce bursele studențești sunt menținute la un coeficient stabil. Prin aceasta, politica universitară se integrează stării de fapt proprii – ca un fenomen global – Europei Occidentale a celei de-a doua jumătăți a veacului al XIV-lea. Confruntați cu creșterea progresivă a prețurilor, autoritățile administrative, ca toți cei care ofereau de lucru altora, se silesc să blocheze salariile neadmițând niciun fel de raport firesc între costul vieții și remunerații, raport ce ar fi dus și la stabilirea unei scări mobile pentru salarii, în timp ce beneficiarii rentelor,

censului sau chiriilor caută, deseori cu succes, să-și adapteze veniturile la costul vieții fie prin evaluări în natură, fie socotind orice plată făcută în monedă curentă la valoarea reală a monedei.

Exemplul de mai sus dovedește opțiunea definitivă a universitarilor veacului al XIV-lea: integrarea în grupurile sociale privilegiate ce trăiesc de pe urma unor venituri de ordin feudal, seniorial sau de ordin capitalist.

Din asemenea venituri își procurau universitarii majoritatea resurselor de trai. În primul rând din beneficiile bisericești, dar și din plasamente în bunuri imobiliare: case și terenuri. Cartularul Universității din Bologna permite urmărirea modului cum se constituie la finele secolului al XIII-lea considerabile averi universitare. Profesorii – cei mai celebri, care câștigă mult, dar și ceilalți într-o mai mică măsură – devin proprietari bogați. Urmând pilda celorlalți bogătași, ei practică și diverse speculații. Între altele, camăta. Mai ales, ei îi împrumută cu dobândă mare pe studenții nevoiași reținându-le drept gaj obiectele care, pentru aceștia, aveau o valoare dublă: cărțile.

Nenumărate sunt exemplele: Francesco Accursio posedă bunuri la Budro, la Olmetola, o vilă superbă la Riccardina cu o roată hidraulică – adevărată minune pentru acea epocă. La Bologna, împreună cu frații săi, posedă o casă frumoasă cu turn – care formează astăzi aripa dreaptă a Palatului comunal. Apoi, asociindu-se cu alți doctori, a intrat într-o societate comercială de vânzare a cărților la Bologna și în străinătate. În fine, s-a dedat cametei pe scară atât de largă încât, în pragul morții, trebuie să ceară absoluțiunea papei Nicolae al IV-lea care, de altfel, așa cum se obișnuia, i-o și acordă.

La fel stau lucrurile și cu Alberto d'Odofredo, fiul marelui Odofredo. A fost cămătar *non paeciol, ma sovrano* (nu mărunt, ci regal), deținea numeroase bunuri funciare și era interesat într-o întreprindere de prelucrare a inului.

Sau cazul profesorului Giovanni d'Andrea, care îi dă ca zestre fiicei sale Novella, în 1326, 600 de scuzi de aur, o sumă considerabilă.

Dar toate aceste venituri sunt antrenate în degradarea rentelor feudale și funciare ca urmare a schimbării lor în bani și a vicisitudinilor monetare de la sfârșitul Evului Mediu traversat de devalorizări și crize. Universitarii își vând casele, moșiile, unele după altele. Rezultatul a fost o înăsprire a perceperii altor resurse de câștig: sume plătite de studenți, salarii primite pentru examene etc. O altă consecință a fost reînnoirea personalului universitar în funcție de nivelul economic. În fine, motivații de ordin financiar îi vor împinge pe universitari către noi centre de bogăție, către curțile princiare și protectorii laici și ecleziastici.

Spre o aristocrație ereditară

Înnoirea personalului universitar este totuși parțial obstrucționată de tendința universitarilor de a se recruta în mod ereditar. Încă din secolul al XIII-lea, celebrul jurist Accursio reclamase pentru fiii de doctori ai Universității din Bologna un drept preferențial la ocuparea catedrelor vacante. Comuna însă se împotrivise atât în 1295, cât și 1299 și 1304. Împotriviri zadarnice. Când, în 1397, noile statute ale colegiului juriștilor prescriu promovarea câte unui singur cetățean bolonez pe an la doctorat, fiii, precum și frații și nepoții doctorilor sunt exceptați de la această prevedere statutară. Ba chiar dimpotrivă: măsura le asigura și mai multe șanse. La Padova, în 1394, se decretează gratuitatea intrării în colegiul juriștilor a oricărui doctor din descendența bărbătească a vreunui doctor, chiar dacă în acea descendență putea să existe un intermediar care să nu fi fost el însuși doctor. Iar în 1409 se precizează că un fiu de doctor are dreptul să fie examinat gratuit. Constituirea în acest fel a unei oligarhii universitare nu numai că prilejuia o scădere considerabilă a nivelului

intelectual, dar, totodată, atribuia mediului universitar unul dintre caracterele esențiale ale nobilimii: ereditatea. Făcea din acest mediu o castă.

Ca să se constituie într-o aristocrație, universitarii recurg la unul dintre mijloacele obișnuite ale grupurilor sociale și indivizilor pentru a pătrunde în nobilime: ei adoptă un mod de viață nobil.

Din îmbrăcămintea și atributele funcției lor își fac simboluri de noblețe. Catedra – peste care din ce în ce mai des se înalță un baldachin – îi izolează, îi exaltă, îi preamărește. Inelul de aur și toca, ca și beretul care li se conferă în ziua acelui *conventus publicus* sau în ziua de *inceptio* sunt din ce în ce mai puțin însemnele funcției, dar, în schimb, din ce în ce mai mult emblemele prestigiului lor. Ei poartă roba lungă, gluga împodobită cu blană de veveriță, deseori o colerată de hermină și mai ales acele faimoase mănuși lungi care, în Evul Mediu, erau un simbol al rangului social și al puterii. De altfel, statutele reclamă de la candidați cantități mereu sporite de asemenea mănuși pentru a fi oferite doctorilor în momentul examenului. Există un text bolonez din 1387 care precizează:

> „Candidatului i se cere să depună înaintea doctoratului său, în timp util, în mâinile dascălului, un număr suficient de mănuși pentru doctorii colegiului [...]. Aceste mănuși vor fi destul de lungi și de ample pentru a acoperi mâna până la mijlocul brațului. Vor fi din piele de căprioară de bună calitate și destul de largi ca să se poată introduce mâinile cu ușurință în așa fel ca să te simți bine. Prin piele de căprioară de bună calitate se înțelege că mănușile vor fi din acelea care se cumpără cu cel puțin 23 de parale duzina."

Serbările ce urmează doctoratului sunt însoțite tot mai des de divertismente asemănătoare celor organizate de nobili: baluri, spectacole teatrale, turniruri.

Casele universitarilor devin luxoase, iar cele ce aparțin celor mai bogați dintre ei, ca Accursio de pildă, sunt flancate

de un turn, de obicei rezervat nobililor. Mormintele lor sunt adevărate monumente, ca acelea care încă și azi împodobesc bisericile din Bologna sau se înalță în aer liber.

Curând, rectorii bolonezi vor fi obligați, în baza statutelor, să ducă o *viață nobilă* și vom găsi astfel printre ei membri ai familiei ducale de Burgundia sau din neamul marchizilor de Baden. Rectorii mai obțin și dreptul de a purta arme și de a fi însoțiți de o escortă de cinci oameni.

Cei denumiți *artiști*, mai puțin prețuiți, capătă și ei, totuși, privilegiul de a nu face serviciul militar, iar studenții Facultății de Arte – dacă sunt suficient de bogați – pot să-și găsească un înlocuitor.

Până și titlul de *magister* suferă o evoluție semnificativă. La început, în secolul al XII-lea, magistrul era maistrul, șeful de atelier. Profesorul de școală era un magistru, asemenea altor meseriași, iar titlul său indica funcția sa pe șantierul școlii. Curând va deveni un titlu de glorie. Încă de atunci, un Adam du Petit-Pont o ceartă pe una dintre verișoarele sale care de departe, din colțul ei de țară din Anglia, îi scria la Paris fără să i se adreseze cum i se cuvenea, dându-i titlul mult invidiat. Iar, din secolul al XIII-lea, există un text care declară: „Magistrii nu predau învățământul lor ca să fie folositori, ci ca să fie numiți Rabbi“, cu alte cuvinte seniori, după sensul evanghelic. În veacul al XIV-lea, titlul de *magister* devine echivalentul termenului *dominus*, adică senior.

Profesorii bolonezi sunt denumiți în documente: *nobiles viri et primarii cives* – „oameni nobili și cetățeni de vază“ –, iar în viața curentă li se spune *domini legum* – „seniorii juriști“. În fine, studentul îl denumește pe profesorul său favorit: *dominus meus*, „domnul meu“, apelațiunea evocând raporturi de vasalitate.

Chiar și un gramatician ca Mino da Colle le declară elevilor săi:

> „Stăpânirea atât de căutată a științei valorează mai mult decât orice altă comoară; ea îl extrage pe sărac din colbul său,

îl înnobilează pe cel non-nobil și îi conferă un renume ilustru, și îi permite nobilului să depășească pe non-nobili, căci aparține unei elite."

Iată deci știința redevenită posesiune și tezaur, instrument al puterii și nu scop dezinteresat.

Așa cum a remarcat cu atâta perspicacitate Huizinga, Evul Mediu ajuns la declinul său manifestă tendința de a stabili o echivalență între ordinul cavalerilor și știință, de a acorda titlului de doctor universitar aceleași drepturi ca unui cavaler. „Știință, Credință și Ordin Cavaleresc sunt cei trei crini din Armorialul florilor de crin al lui Philippe de Vitry (1335), iar în cartea faptelor de vitejie ale Mareșalului de Boucicaut se poate citi: «Două au fost lucrurile instituite prin voința lui Dumnezeu precum doi stâlpi de sprijin ai orânduirii legilor divine și omenești. Acești doi stâlpi sunt ordinul cavalerilor și știința care, la un loc, mult se mai potrivesc.»" În 1391, Froissart deosebește două feluri de cavaleri: cei ai *armelor* și cei ai *legilor*. Iar împăratul Carol al IV-lea îl îmbrățișează pe Bartole și îi acordă dreptul de a purta armoariile Boemiei. La capătul acestei evoluții se află titlul de cavaler acordat în 1533 de către regele Francisc I doctorilor universitari.

E lesne de înțeles că asemenea personaje – devenite eminente – nu mai pot accepta riscul de a fi confundate cu muncitorii. Ar însemna o renunțare la noblețe în chiar virtutea principiului „încălcării" – ce atrăgea pierderea calității de nobil –, principiu atât de puternic, mai ales în Franța, unde regele Ludovic al XI-lea va lupta zadarnic împotriva lui. Intelectualii nu întârzie să împărtășească opinia care, din nou, disprețuiește profund lucrul manual; faptul se va agrava în vremea umanismului – așa cum foarte bine a remarcat Henri Hauser – din cauza prejudecăților întreținute de scrierile greco-latine. Climatul e foarte departe acum și se va îndepărta tot mai mult de elanul care, în orașele din veacul al XII-lea și al XIII-lea, apropiase artele liberale și artele mecanice

într-un dinamism comun. Aceasta va duce la consumarea divorțului – ce amenința încă pe timpul scolasticii – dintre teorie și practică, dintre știință și tehnică. Fenomen foarte evident la medici. De o parte medicul-învățat, de cealaltă spițerul, chirurgul. În Franța secolului al XIV-lea, o serie de edicte și de hotărâri vor statornici categoria chirurgilor, primul edict fiind al lui Filip cel Frumos din 1311. Pe viitor se vor deosebi *chirurgii cu robă lungă*, cu diplome de bacalaureat și licență, în virtutea unor statute dintre care primele cunoscute sunt din 1379 și care formează o aristocrație chirurgicală, de *bărbieri* care rad, practică mica chirurgie, vând alifii și prepară infuzii de plante medicinale, pun lipitori pentru luări de sânge, pansează rănile și umflăturile, deschid abcesele. Și, fiindcă religia copiază societatea, două confrerii diferite îi grupează: cea a Sfinților Cosma și Damian pe cei dintâi, cea a Sfântului Mormânt pe ceilalți. Din această despărțire între lumea savanților și lumea practicienilor, între lumea științifică și lumea tehnică va rezulta un foarte mare handicap în ceea ce privește progresul științei.

Colegiile și aristocratizarea universităților

Pătrunderea progresivă a lumii universitare în aristocrație se observă și în dezvoltarea colegiilor, evoluție ce trebuie restituită justelor ei perspective. La origine fundații caritabile, colegiile au fost frecventate doar de o foarte restrânsă minoritate de privilegiați, nefiind, așa cum s-a spus, centre de învățământ. Ele n-au avut, în general, rolul ce li se acordă retrospectiv, chiar dacă unele au acaparat ulterior predarea unor materii de studiu, atingând astfel un nivel superior – cazul colegiului fondat de Robert de Sorbon în 1257 și care în final a fuzionat cu Facultatea de Teologie, dând până și numele său Universității din Paris – și chiar dacă universitățile din Oxford și Cambridge s-au dezmembrat în colegii devenite baza învățământului conform unui sistem rămas

până azi în mare parte intact. Numeroase colegii ajung repede foarte renumite: colegiile din Harcourt (1280) și Navarra (1304) cu Sorbona la Paris; cel din Bologna fondat în 1307 de cardinalul Albornoz, cu numele de colegiu spaniol; Balliol (1261 – 1266), Merton (1263 – 1270), University (către 1280), Exeter (1314 – 1316), Oriel (1324), Queen's (1341), New College (1379), Lincoln (1429), All Souls, întemeiat în 1438 pentru odihna sufletelor englezilor căzuți în luptele Războiului de o Sută de Ani, Magdalen (1448) din Oxford; Peterhouse (1284), King's Hall, Michaelhouse (1324), University (1326), Pembroke (1347), Gonville (1349), Trinity Hall (1350), Corpus Christi (1352), Godshouse (1441 – 1442), King's College (1441), Queen's College (1448), St. Catherine's (1475), Jesus (1497) la Cambridge. Dar toate aceste așezăminte care, în mod firesc, își asumau predarea unor materii de învățământ ce nu-și găsiseră loc în altă parte, erau totuși foarte diferite de imaginea pe care tradiția o păstrează despre ele. În realitate, colegiile devin centrele unor adevărate feude, închiriază sau achiziționează case, mai întâi în imediata apropiere, iar mai târziu chiar și prin satele înconjurătoare, valorificându-le din punct de vedere comercial. Totodată, obțin în favoarea lor recunoașterea unor drepturi de jurisdicție asupra cartierului în care se află, reglementează circulația pe străzile din vecinătatea lor, instalează ca locatari în clădirile pe care le dețin mari familii de magistrați, în special la Paris, și mai ales familii de parlamentari. Astfel, cartierul Sorbonei a devenit un fel de „împrejmuire judiciară" pariziană. Colegiile reluau stilul vechilor abații. Ele au cristalizat procesul de aristocratizare a universităților, i-au accentuat caracterul închis și, în același timp, au amplificat compromisul universitarilor și învățământului cu o oligarhie – a magistraturii în mod special.

Universitățile au devenit ele însele puteri ancorate în temporalitate, proprietare cu preocupări de ordin economic ce depășeau simpla administrare a treburilor corporative.